

## MATE KRIZMAN, *ISTRA OD TALIJANSKE OKUPACIJE 1918. DO LONDONSKOG MEMORANDUMA 1954.*

Matica hrvatska Pazin, Pazin, 2018., 464 str.

U izdanju Matice hrvatske Pazin, 2018. godine posthumno je objavljena knjiga politologa mr. sc. Mate Krizmana *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.* Za urednika je potpisan dr. sc. Željko Mrak. Sam naslov knjige upućuje nas na zaključak da se autor prihvatio izrazito kompleksne teme i razdoblja u kojemu je Istra promijenila čak pet državnih uređenja, a što je imalo tektonske posljedice na socijalnu, ekonomsku, demografsku i političku sliku Istarskoga poluotoka. Iako je do danas o razmatranoj temi objavljeno više tisuća znanstvenih i stručnih članaka te veći broj monografija hrvatskih, slovenskih i talijanskih povjesničara i publicista, mnoga pitanja ostala su otvorena. Svaka generacija piše svoju povijest, pa tako i pred novim istraživačima stoji velik izazov da konzultacijom do sada neobjavljene arhivske građe i njezinom interpretacijom predstave nove spoznaje o najturbulentnijim i najdramatičnijim trenucima istarske (suvremene) povijesti. Krizmanova knjiga u tom kontekstu prije svega je kompendij, svojevrsan priručnik koji se dominantno naslanja na istraživačke rezultate srednje i starije generacije hrvatskih povjesničara. Opseg korištene literature relativno je skroman – broji stotinjak bibliografskih jedinica, dok je arhivska građa konzultirana selektivno kako u pogledu provenijencije tako i korištenja u pojedinim poglavljima. Valja napomenuti i kako je citirana građa pohranjena u arhivskim ustanovama u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji. Tekst je obogaćen zanimljivim i korisnim slikovnim i kartografskim materijalom, dijelom i iz Krizmanove osobne zbirke. Izdanje je opremljeno i kazalom imena, ali, nažalost, nije priloženo kazalo geografskih pojmova.

Krizman je knjigu podijelio u četiri veće cjeline: I. poglavlje *Od okupacije Istre 1918. do kapitulacije Italije 1943. godine* (17-138), II. poglavlje *Od kapitulacije Italije 1943. do oslobođenja i završetka Drugog svjetskog rata 1945. godine* (139-279), III. poglavlje (1945. – 1947.) *Poratno dvogodište Vojne uprave od 1945. do 1947.* (281-372) te IV. poglavlje (1947. – 1954.) *Pod Jugoslavijom do Londonskog memoranduma 1947.*

– 1954. godine (373-444). Poglavlja sadrže i veći broj potpoglavlja radi jasnijeg naznačivanja određenih obrađenih pitanja i podtema.

Prvo poglavlje uvodi čitatelja u temu knjige dajući pregled međunarodnih političkih zbivanja i diplomatskih dogovora za vrijeme Prvoga svjetskog rata koji su rezultirali talijanskom okupacijom Istre po završetku Velikog rata. Kroz pojedina potpoglavlja Krizman obrađuje opće društvene, političke, ekonomske, obrazovne prilike u razdoblju 1918. – 1943. godine, odnosno od talijanske okupacije do njezine kapitulacije te donosi iscrpan pregled i statističke pokazatelje kojima potkrepljuje zaključke o talijanskoj asimilacijskoj politici i negiranju hrvatskih i slovenskih nacionalnih prava u Istri. Kroz to i sljedeća (pot)poglavlja uočavaju se manji propusti sadržajne, ali i tehničke prirode. Tako, primjerice, autor navodi kako je administrativno-upravnom reorganizacijom 1923. Julijska krajina podijeljena na dvije pokrajine, Istru i Trst, kojima se 1924. priključila i novoosnovana Riječka pokrajina, a pritom je iz njezina sastava izostavljena Gorica kao provincija. Nadalje, izbor literature na koju se poziva Krizman nije uvijek posve adekvatan i ukazuje na propuste u heurističkom postupku: navest ćemo tek primjer Proštinske bune gdje se ne citira na tu temu ključno djelo Miroslava Bertoše *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre* (Pula, 1972.). Pojedini, smatram, važni događaji koji su nagovijestili što se ima dogoditi u Istri vezano uz fašističko nasilje, poput „Bitke za Vodnjan“ (16. I. 1920.), paljenja Narodnog doma u Puli (13. VII. 1920.) i sl., nisu, po izboru autora, prikazani. To ne umanjuje znatno vrijednost knjige, ali svakako je previd s obzirom na činjenicu da se radi o sintezi najvažnijih zbivanja u međuratnom i ratnom razdoblju. Pitanja koja autor donosi u prvom poglavlju tiču se konkretno demografskih promjena, položaja hrvatskog školstva i kulturnih društava u međuraću, uključujući i đačke internate izvan Istarske provincije, i to u Državi SHS, koje su pohodila istarska djeca, potom talijanskih organizacija poput *Dopolavora*, crkvenih prilika i dr. Posebno potpoglavlje namijenjeno je ekonomskim prilikama u Istri za talijanske uprave. Tako su zasebno obrađena pitanja poljodjelstva, s posebnim osvrtom na melioracijske radove, izgradnju elektromreže te vodovodnih i komunikacijskih sustava, a potom i pitanja iz sfere razvoja industrije i rudarstva, posebno raških ugljenokopa, koji su bili od velike važnosti na državnoj razini. Time je Krizman dao širi okvir koji se nadograđuje na političku domenu, što pridonosi cjelovitijem uvidu u istarski mikrokozmos. Poglavlje završava pregledom općih europskih prilika pred Drugi svjetski rat, potom vojnom i političkom komponentom NOP-a i situacijom u Istri do kapitulacije Italije 8. IX. 1943.

Drugo poglavlje bavi se ratnim razdobljem 1943. – 1945., koje je generalno ostavilo najdublji traga na Istru, s najtežim posljedicama. Razmatraju se i opisuju prijelomni trenuci rata u Istri, od općenarodnog ustanka i Pazinskih odluka u rujnu 1943., te pitanje fojbi (kraških jama) i obračuna s fašizmom. Nakon Rujanskih događaja uslijedila je Rommelova ofenziva i njemačka okupacija Istre uz više tisuća poginulih Istrana te potom postupna reorganizacija vojnih jedinica u sklopu NOB-a, organa i organizacija narodne vlasti, čemu Krizman posvećuje 50-ak stranica knjige. U poglavlju se u tom kontekstu gotovo pa ne spominje sudbina više od 20.000 Istrana koji su nakon Rommelove ofenzive završili u njemačkim koncentracijskim i radnim logorima te logorima smrti, od kojih ih je oko 5.000 ubijeno ili je umrlo zbog loših životnih uvjeta. To se, neovisno o autorskoj slobodi, također može smatrati sadržajnim propustom. Politički i vojni aspekti NOB-a u Istri, njezina važnost u kontekstu odnosa budućih zapadnih granica Jugoslavije te odnos Tita i Saveznika po tom pitanju, završno s operacijama 4. Jugoslavenske armije i oslobođenjem Istre, zaokružuju drugo poglavlje. Dužnu pozornost Krizman je posvetio i osveti nad fašistima u Istri koja se provodila nakon završetka ratnih operacija.

Treće poglavlje bavi se dvama poratnim godinama, kada Istra biva podijeljena na Zonu A i Zonu B, kojima su upravljali Saveznici (anglo-američka uprava), odnosno Vojna uprava Jugoslavenske armije (VUJA). U tom se razdoblju vode diplomatske borbe oko budućeg razgraničenja između Italije i Jugoslavije, o čemu nas Krizman upoznaje kroz potpoglavlja koja se tiču djelovanja Oblasnog NOO-a za Istru nakon rata, prvog poslijeratnog popisa stanovništva u Istri, dolaska Savezničke komisije za razgraničenje u Istru 1946. godine, odnosa Hrvata i Talijana i djelovanja Talijanske unije za Istru i Rijeku. Iako dominantno okrenut političkoj povijesti, autor je dao i prikaz gospodarskih, prosvjetnih i kulturnih prilika i reformi u oslobođenoj Istri. Zaključcima Mirovne konferencije u Parizu 15. rujna 1947. Pula je pripala Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, dok je na području Trsta i sjeverozapadne Istre nastala nova teritorijalna jedinica pod nazivom Slobodni Teritorij Trsta, sa svojim zonama A i B te posebnim međunarodnopravnim statusom. O njezinu nastanku kao i gospodarskim kretanjima u spomenutim zonama čitatelj se upoznaje radi uvođenja u posljednje, četvrto poglavlje, koje se bavi godinama 1947. – 1954., odnosno vremenom do Londonskog memoranduma i razgraničenja između Italije i Jugoslavije (konačno riješenim Osimskim sporazumima 1975.). Poratno desetljeće bilo je obilježeno kako u Istri, tako i u većem dijelu Europe, pokušajima oživljavanja gospodarstva i normalizacije svakodnevnog života. U Istri, kao i Jugoslaviji, provodilo se osnivanje seljačkih

zadruga i prvi petogodišnji planovi (1947. – 1951.) radi preobražaja Istre od zastale poljoprivredne pokrajine u naprednu industrijsku pokrajinu. Usporedno s tim gradili su se i novi komunikacijski putovi, a posebna je pažnja posvećena gradnji željezničke pruge Lupoglav – Štalije. Međutim, situacija je bila daleko od mirnodopske – zategnuti politički odnosi Jugoslavije i SSSR-a rezultirali su Rezolucijom Informbiroa 1948., sa širokim implikacijama i na Istarski poluotok, posebice u zoni B STT-a zbog političkog utjecaja talijanskih komunista koji su prihvatili Rezoluciju. Kako navodi Krizman, obračunavanje s Informbiroom i lov na njegove „navodne“ pristalice, koje su završavale na teškoj robiji na Golom otoku, značio je i daljnju eskalaciju brutalnosti vlasti, što je utjecalo i na brže iseljavanje Talijana, ali i Hrvata iz Istre. Poglavlje, a time i knjiga završava analizom političkih, diplomatskih i medijskih borbi oko STT-a te potpisivanjem Memoranduma o suglasnosti i prestankom postojanja STT-a.

Zaključno, knjiga Mate Krizmana *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.* vrijedan je doprinos u smislu pregleda dosega hrvatske historiografije na razmatranu temu. Iako izdanje broji gotovo pet stotina stranica, jasno je da sva istraživačka pitanja nisu mogla, a plauzibilno je da to autoru nije ni bila namjera, biti detaljno istražena i potkrijepljena primarnim povijesnim izvorima. Knjiga može poslužiti svima koji žele imati uvid u prijelomne događaje te osnovne ekonomske, političke, demografske procese kroz koje je Istra prolazila u prvoj polovici XX. stoljeća.

*Milan Radošević*